



## Dereceli karşıt anlamlılarda belirtisizlik ve ölçek yapısı

Soner Akşehirli<sup>a\*</sup>

<sup>a</sup> Ege Üniversitesi, İzmir 35040, Türkiye

### APA Alıntı Biçimi:

Akşehirli, S. (2014). Dereceli karşıt anlamlılarda belirtisizlik ve ölçek yapısı. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 10(1), 47-66

### Öz

Belirtisizlik, ikili dilsel karşıtlıklarda karşıtlığın terimlerinden birinin bu ilişkinin tümünü adlandıracak biçimde kullanılmasıdır. Anlam düzleminde ise belirtisizlik, ikili karşıtlık ilişkisi içinde bulunan terimlerden birinin anlam bakımından yansızlaşması ve bu karşıtlık ilişkisini adlandırır hâle gelmesidir. Sözcükler arasındaki anlamsal karşıtlık ya da karşıt anlamlılık ilişkilerinde anlamsal belirtisizlik örnekleri görülmektedir. Karşıt çiftlerin belirtisiz üyesi belirtili üyeye göre bağlamsal dağılımı ve sıklığı daha yüksek, soru tümcelerinde bütünüyle yansız anlamsal içerikle kullanılan sözcüktür. Ayrıca karşıt anlamlılık özelliği gösteren sıfatlardan birinin adlanmış biçimi de bu karşıtlık ekseninin adı olarak belirtisiz üye olabilmektedir. Özellikle dereceli karşıtlıklarda dikkat çekici görünüşleri olan belirtisizlik; kimi karşıt çiftlerde belirgin bir kullanım özelliği olarak görülürken, bazı çiftlerde ise belirtisiz üye bulunmamaktadır. Örneğin *uzun: kısa* karşıtlığı için *uzun* sıfatının adlanmış biçimi olan *uzunluk* belirtisiz üye iken *eski: yeni* karşıtlığında böyle bir kullanım özelliği görülmemektedir. Bu çalışmada, dereceli karşıtlıkların temel özelliği olan aşamalı ölçek yapısının belirtisizlik üzerindeki etkisi söz konusu edilmektedir. Gönderimsel özelliklere bağlı olarak tek ve çift ölçekli olabilen dereceli karşıtlıklarda tek ölçekli olanların belirtisiz üyeye sahip olduğu, buna karşın çift ölçeklilik özelliği gösterenlerde her iki üyenin de belirtili üye olarak kullanıldığı görülmüştür.

© 2014 JLLS and The Authors. Published by JLLS.

*Anahtar sözcükler:* Belirtisizlik, Belirtlilik, Karşıtlık, Dereceli Karşıt Anlamlılık, Ölçek Yapısı

### 1. Giriş

Geleneksel çalışmalarda dereceli ve derecesiz olmak üzere iki tür karşıtlığın genel adı olarak kullanılan karşıt anlamlılık, son zamanlardaki çalışmalarda ise genellikle dereceli anlam karşıtlıkları için kullanılmaktadır (Cruse, 1986, 2003, 2006; Lehrer & Lehrer, 1982; Lyons, 1983; Palmer, 2001; Saeed, 2003). Tüm bu çalışmalarda karşıt anlamlılık (İng.antonymy) ile dereceli karşıt anlamlılık (İng.gradable antonymy) terimleri aynı olgu için kullanılmakta ve bunlar bütünüyle karşıtlık, evrişiklik, yönelimsel karşıtlık, bağdaşmazlık gibi diğer karşıtlık türlerinden ayrılmaktadır.

Dereceli karşıt anlamlılık, bu ilişkiyi oluşturan sıfatların anlamsal derecelenme özelliğine dayanmaktadır. Kenedy ve McNally (2005) derecelenmenin sadece sıfat türü sözcüklere özgü bir özellik olmadığını belirtse de dereceli karşıt anlamlılık oluşturan sözcüklerin genellikle sıfat oldukları görülmektedir. Dereceli karşıt anlamlılık en genel biçimde bir nitelik ekseninin iki ucu arasında aşamalanmanın ya da orta terimin olduğu karşıtlık ilişkisidir. Söz konusu aşamalanmanın doğal sonucu olarak dereceli karşıtlıklarda, çiftlerden birinin olumsuzlanması diğerinin olumlanması anlamına gelmez (Saeed,2003, s. 67). Bütünüyle karşıtlardan farklı olarak dereceli karşıtlık oluşturan sıfatlar *çok*, *az*, *daha çok*, *daha az*, *en* gibi dereceli niteleyicilerini alabilirler. Paradis'e (2001) göre dereceli sıfatların üç türü vardır. Ölçekli (scalar) sıfatlar *büyük*, *soğuk*, *şişman* gibi ölçülebilir bir niteliği adlandırılır ve bunların önemli bir bölümü için belirgin bir sınır değeri yoktur. Sınır sıfatları

\* Soner Akşehirli. Tel: +90-532-475-2689  
E-posta: soner.aksehirli@gmail.com

ise adlandırdıkları niteliğe ilişkin bir sınır değerini de anlamsal olarak içerirler. Örneğin *doğru*, *aynı* gibi sıfatlar bu türdendir. *Berbat*, *mükemmel* gibi sıfatlar ise bir niteliğe ilişkin en uç değeri ifade eden sıfatlardır.

Dereceli sıfatlarla oluşan karşıt anlamlı çiftlerin en önemli özelliklerinden biri de çifti oluşturan sıfatlardan birinin söz konusu nitelik ekseninin adı olarak kullanılabilmesidir. Bu olgu dilbilim terimcesinde dilin ses, biçim ve anlam düzlemlerinde görülen ve belirtililik /belirtisizlik olarak adlandırılan ayırımının karşıt anlamlılık durumundaki örneğidir. Cruse (2006) özellikle yapısal dilbilimde önemli bir kavram olan belirtililiğin, bir karşıtlığın terimleri arasında birinin belirtili diğersinin belirtisiz olduğu bir asimetri için kullanıldığını ve üç türünün olduğunu belirtir. Biçimsel belirtililikte belirtili terim biçimbilimsel olarak imlenmiştir. Örneğin *başarı* belirtisiz, *başarılı* belirtilidir. İkinci tür olan dağılımsal belirtililikte belirtisiz terim, belirtili terime oranla daha geniş bağlamlarda yer alır. Örneğin,

- (1) a. Anne-babanız hayatta mı?  
b. Anne-babanız öldü mü?

sorularının her ikisi de “evet” yanıtını vermek için uygundur. Ancak (1a) açık uçlu bir soru sormak için daha uygundur ve bu nedenle kullanımı daha yaygındır. Bu nedenle *hayatta* ya da *canlı* sözcükleri belirtisizdir. Bu çalışmanın da konusu olan anlamsal belirtisizlikte ise belirtisiz terim ile karşıt anlamlılık ilişkisi içinde olduğu belirtili terim arasındaki kontrast ilişkisi ortadan kalkar. Belirtisiz terim bu açıdan yansız bir anlama sahip olur. *Uzun: kısa* karşıtlığında *uzun* belirtisizdir, çünkü bu sıfatlarla iki ucu adlandırılan nitelik ekseninin genel adı olarak da kullanılır. Belirtisiz sıfatlar bu özelliklerinden ötürü en çok, söz konusu niteliğe ilişkin bir ölçü ya da derecenin sorulduğu soru tümcelerinde görülür. Belirtili terimin ise böyle bir kullanımı yoktur:

- (2) a. Bu yolun uzunluğu ne kadar?  
b. \*Bu yolun kısalığı ne kadar?

2(a)'da yolun kaç metre ya da kilometre olduğu sorulurken, 2(b)'de yolun kısa olduğu varsayımı söz konusu olduğundan yansızlık ortadan kalkmaktadır. Belirtisiz ögenin soru tümcelerinde kullanımı, onun, adlaştırılmış sıfat biçimi ile mümkündür. Cruse'ün (2006) dağılımsal belirtisizlik olarak ayrı bir tür kabul ettiği özellik, karşıt anlamlı sıfatlardan hangisinin belirtisiz olduğunu belirlemede kullanılan ölçütlerden biridir. Belirtisiz terimin daha geniş bağlamlarda daha yüksek bir kullanım sıklığı vardır. Lehrer (1985) oran belirtilirken ve karşılaştırma yapılırken de belirtisiz terimin kullanıldığını belirtse de Türkçede belirtisiz terimi belirlemek için bu ölçüt elverişli değildir.

3. (a) Bu ev eskisi kadar geniş.  
(b) Bu ev eskisi kadar dar.

tümcelerinin her ikisinde de yanlı bir kullanım olduğu görülmektedir. Lehrer'in (1985) belirtisiz üyeyi belirlemek için önerdiği bir diğer ölçüt de belirtisiz üyenin değerlendirici (İng. evaluative) ya da çağrışımsal anlamının (İng. connotation) pozitif olmasıdır. Ancak sıfatların çağrışımsal ya da

değerlendirici anlamı kullanıldıkları bağlama göre değişkenlik gösterir. Örneğin çay için *sıcak* olmak pozitif bir değer ifade ederken, havanın *sıcak* olması en azından yansızdır.

Karşıt anlamlılıkta belirtisiz üye, sıfatlardan birinin adlaşması ile oluşur. Türkçede bu adlaşma {-IIk} biçimbirimi ile yapılmaktadır. *Geniş-lik*, *uzun-luk*, *sıcak-lık* gibi adlaşmış biçimler *geniş:dar*, *uzun:kısa*, *sıcak:soğuk* karşıtlıklarının belirtisiz üyesi olarak ilgili nitelik ekseninin tümünün adı durumundadır. Ancak bu biçimbirimin Türkçedeki işlevlerinden biri de eklendiği sıfatı bir durum adı haline getirmesidir. Yani *genişlik* sözcüğü *geniş:dar* karşıtlığının belirtisiz üyesi olabileceği gibi “geniş olma durumu” anlamında da kullanılabilir. Bunu ayırt etmenin tek yolu bu sözcüklerin içinde yer aldığı bağlamların incelenmesidir.

Bu çalışmada dereceli karşıtlık oluşturan sıfatların {-IIk} biçimbirimi ile adlaşmış biçimlerinin bağlam içi kullanımları derlem tabanlı olarak incelenmiş ve bunlar içinde belirtisiz kullanım özelliği gösteren ve göstermeyen çiftler belirlenmiştir. Sonraki aşamada, incelenen karşıt sıfatların ölçek yapıları yorumlanmış ve belirtisizliğin ölçek yapısı ile yakından ilişkili olduğu gösterilmiştir.

### 1.1. Alanyazın Taraması

Dereceli karşıtlıklar ve belirtisizlik üzerine yapılan çalışmalar içinde (Lehrer, 1985), bu iki dilbilimsel kavram arasındaki ilişkiyi doğrudan ele alması bakımından öne çıkmaktadır. Çalışmanın odağında karşıt anlamlı çiftlerin belirtisiz üyesinin belirlenme ölçütleri bulunmaktadır. Lehrer’e (1985) göre en temel ölçütler sorularda ve adlaştırmalarda belirtisiz üyenin yansızlaştırılmasıdır. Belirtisiz üyenin bağlamsal dağılımın daha çeşitli ve sıklığının daha yüksek olduğunun vurgulandığı çalışmada diğer ölçütlerin yanında soru ve karşılaştırma tümceleri temel ölçüt olarak kabul edilmiş ve betimleme bu örnekler üzerinden yürütülmüştür. Belirtisiz kullanımın nedenlerinden çok sonuçları üzerinde durulan çalışmada incelenen dil İngilizcedir ve örnekten hareketle varılan sonuçların bazıları Türkçe için uygun değildir. Giriş bölümünde de örneklendiği gibi özellikle karşılaştırma yapılan tümcelerde Türkçenin belirtisizliğe ilişkin yeterli veri sağlamadığı görülmektedir.

Belirtisizlik yerine “yansızlık” teriminin kullanıldığı (Cruse, 1986)’da yansızlık, güçlü ve güçsüz olmak üzere ikiye ayrılır. Buna göre güçlü yansızlık sadece dereceli karşıt anlamlılarla bağlantılı olarak görülür ve çiftin üyeleri tarafından gönderimde bulunan değişken özelliğın tüm olası değerlerini kapsayan bir ölçekle birlikte yer alır. Yansızlığın güçsüz olduğu durumlarda karşıtlığın üyelerinden biri sadece evet/hayır sorularında görülür. Tıpkı (Lehrer, 1985)’te olduğu gibi Türkçe açısından farklı görünümleri olan bu ayırım, belirtililik ve belirtisizlik ayırımının derecelendirilebileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

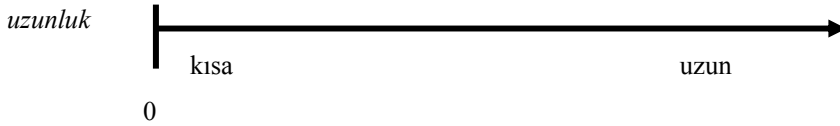
(Givón, 1970)’te belirtisiz kullanım ya da nitelik adının olduğu sıfatların, her ne kadar farklı yönde olsalar da temel bir nitelikte ortak oldukları belirtilir. Bu saptamada “temel nitelik” olarak adlandırılan şey ilgili sıfatların oluşturduğu ölçek yapısıdır ve bu açıdan çalışmamızda savunulan görüşü desteklemektedir. Kennedy ve McNally (2005) ise “boyut” olarak adlandırdıkları ölçeğın, sıfatların sözlüksel kütüğünde yer alması gereken bir değıştirgen olduğunu vurgular. Konuyu ölçekli sıfatlar kuramı açısından ele alan Rotstain ve Winter’e (2004) göre bu kuramın temel varsayımı *uzun: kısa*, *ağır: hafif* gibi sıfatların uzunluk, ağırlık gibi derecelere denk düşen ölçek alt kümeleri ile ilişkili olduğudur.

Karşıt anlamlılık ve ölçek yapısı arasındaki ilişkileri ele alan Kennedy ve McNally (1999), dereceli sıfatların temel özelliğının bağlam duyarlılığı olduğu belirtmektedirler. Söz gelimi “Ahmet uzundur” tümcesinde boy için bir standart varsayılır ve Ahmet’in bu standardın üzerinde olduğu söylenmiş olur. Bununla birlikte, dereceli oldukları halde bazı sıfatların bağlam duyarlı olmadığı belirtilir ve örnek olarak da *uyanık* (uykuda olmama durumu) sıfatı verilir. Yazarlar buradan hareketle yaptıkları

betimlemede bağlam duyarlılığı olan sıfatların ölçeklerinin açık uçlu, diğerlerinin kapalı uçlu olduğu sonucuna varırlar.

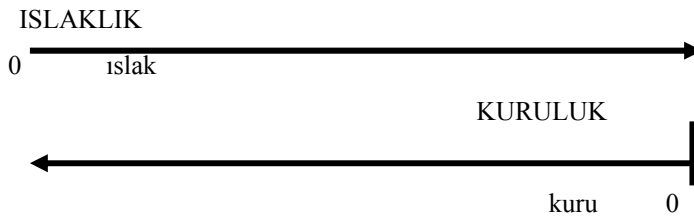
Hay'e (1998) göre dereceli sıfatlarla ilgili en temel çözümleme yolu ölçeklerdir. Bu sıfatlar nesnelere, kendi bilgi alanlarına ait bir ölçek üzerindeki derecelere göre konumlandırılır. "X büyüktür" gibi bir ifadenin doğruluğunu değerlendirebilmek için, X'in büyük olma derecesini bağlamsal olarak uygun olan karşılaştırma sınıfı içinde karşılaştırmak gerekir. Her ölçek, her bir noktanın tek bir derecelenebilir özelliğın farklı bir ölçüsünü temsil ettiği sıralanmış noktalar kümesinin soyut bir temsili olarak görülebilir. Söz gelimi soğuk sıfatı, nesnelere (buzluk, Erzurum gibi) soyut ısı ölçeğinin alt noktalarına yerleştirir. Hay'in (1998) bu çalışması dereceli ölçek yapılarına ilişkin saptamaları açısından önemlidir. Ancak belirtisizlik ve ölçek yapısı arasındaki ilişkiye dair bir çıkarımda bulunulmamıştır.

Çalışmamızın kuramsal temelini oluşturması bakımından Croft ve Cruse'un (2003) yaptıkları karşıt anlamlılık sınıflaması önemlidir. Bu sınıflama karşıt çiftlerin belirtisiz üyesi olan ve olmayanları nedenleri ile birlikte belirleme olanağı vermektedir. Bu sınıflamada karşıt çiftler tek ölçekli (İng.monoscalar) ve çift ölçekli (İng. biscalar) olmak üzere ikiye ayrılır. Tek ölçekli karşıtlıklarda bu ölçek tek bir özelliği ya da niteliği gösterir. Ölçeğın bir sıfır noktası vardır ve diğer ucu belirsiz bir biçimde ilerler. (Croft ve Cruse,2003: 170). Aşağıda bu tanıma uyan *uzun:kısa* karşıtlığının ölçek sistemi görülmektedir:



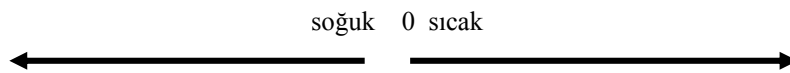
Şekil 1. Tek ölçekli sistemler

Burada ölçeğın gösterdiği özellik "uzunluk"tur ve karşıtlığın terimlerinden biri bu özelliğın daha yüksek bir değerini, diğeri ise daha düşük bir değeri ifade eder. Ancak aşağıda tartışılacağı gibi tek ölçekli sistemlerin tümünde belirgin bir sıfır noktası bulunmaz ya da karşıtlığın uygulandığı bağlama göre değişen sıfır noktası söz konusu olabilir. Çift ölçekli sistemlerde ise karşıtlığın her iki tarafı için birer ölçek söz konusudur. Genellikle her iki ölçek için de bir sıfır noktası bulunur ve bu iki sıfır noktası bütünüyle ters yönlere yer alır. *Islak:kuru* karşıtlığının bu tanıma uyduğu görülmektedir:



Şekil 2. Çift ölçekli sistemler(1)

Çift ölçekli sistemlerin bir diğeri türünde ise ortada bir sıfır noktası yer almakta ve ölçekler bu sıfır noktasının tersi yönlere ilerlemektedir. Cruse ve Croft(2003) bunun için *sıcak:soğuk* karşıtlığını örnek olarak vermiştir:



Şekil 3. Çift ölçekli sistemler(2)

Cruse ve Croft'un (2003), ölçek yapısının tekli ya da ikili olmasına dayanan bu sınıflamasından hareketle, ister tek ister çift ölçekli olsun, ölçekliliğin aynı zamanda karşıt anlamlılığın da oluşumunu açıklayan bir özellik olduğu vurgulanmalıdır. İki sözcüğün karşıt anlamlı olabilmesi için bu iki sözcük arasında en az bir ölçeğin bulunması gerekir. Ölçeğin iki ucu arasında ara değerlerin olup olmamasına bağlı olarak derecelilik ya da derecesizlik ayrımı yapılır. Örneğin *sandalye* sözcüğünün karşıt anlamlısı yoktur; pek çok açıdan sandalyeye benzeyen masa, tabure gibi olası karşıt anlamlılar düşünülebilir, ancak bunlar gerçek karşıt anlamlılar değildir. Çünkü bu terimlerin karşıt değerlere sahip olduğu tek ve net bir boyut yoktur. Tabure, sandalyeden ayak sayısı bakımından farklı olsa da bu değerler (tabure için üç ayaklılık, sandalye için dört ayaklılık) sıcak ve soğuktaki "ısı" gibi bir karşıtlık oluşturmaz. Ayrıca sandalye ve tabure, bu ölçütün dışında başka açılardan da farklıdır, bu nedenle sandalye ve tabure gerçek karşıt anlamlı değildir. Bu, genel olarak adlar için tipik bir durumdur. (Murphy, 1993).

## 1.2. Araştırma Soruları

Bu çalışmada yanıtı aranan soru, dereceli karşıt anlamlıların neden sadece bir bölümünün belirtisiz üyeye sahip olduğudur. Bu çerçevede karşıt anlamlıların ölçek yapısı ile belirtisizlik arasındaki ilişki sorgulanmıştır. Bu soru çerçevesinde, örneklem içindeki karşıt anlamlıların ölçek yapısının nasıl olduğu, bu ölçek yapısının hangi bağlamsal bulgulara dayandığı gibi alt sorular da çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

## 2. Yöntem

Dereceli karşıt anlamlıların hangilerinin ve neden belirtisiz üyeye sahip olduklarını gözlemleyebilmek için Türkçede yaygın olarak kullanılan karşıt çiftler içinden *aç:tok; ağır:hafif, büyük:küçük, dar:geniş, derin:sığ, eski:yeni, genç:yaşlı, hızlı:yavaş, ince:kalın, ıslak:kuru, sert:yumuşak, sıcak:soğuk, uzak:yakın, uzun:kısa, ucuz:pahalı, yüksek:alçak ve zor:kolay* üzere 17 tanesi seçilmiştir. Murphy'nin (2003) "kanonik" adını verdiği ve belli bir kültürde birlikte kullanım sıklığı yüksek olan, ayrıca bilişsel olarak da birlikte bulunan bu karşıt anlamlıların bağlam içi kullanımlarını gözlemek için Türkçe Ulusal Derlem (TUD) kullanılmıştır. TUD 50 milyon sözcükten oluşan, 20 yıllık bir dönemi (1990- 2009) kapsayan, günümüz Türkçesinin çok sayıda farklı alan ve türlerden yazılı ve sözlü örneklerini içeren, geniş kapsamlı, dengeli ve temsil yeterliliğine sahip, genel amaçlı bir referans derlemidir (Aksan vd., 2012). Derlemin şu an için tanıtım sürümü kullanıcıya açıktır ve bu sürümde sadece ilk 2500 sonuç gösterilmektedir.

Derlem sorgulaması karşıt anlamlı çiftleri oluşturan sıfatların her biri için tüm sözcükbiçimler dikkate alınarak yapılmış, ilgili sıfatın geçtiği tümce ve gerekli olduğunda paragrafın tümü değerlendirilmiştir. Sıfatların sadece birinci ya da temel anlamlı kullanımları dikkate alınmıştır. Çifti oluşturan sıfatların yanlı ve yansız kullanımları birbirinden ayırt edilmiş, ölçü öbekleri içinde yer alıp yer almadıkları sorgulanmış, böylelikle belirtisiz üyenin olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Türkçedeki belirtisiz üyenin temel imleyicisi, karşıtlığı oluşturan sıfatlardan birinin {-İlk} biçim birimini alarak adlaşmasıdır. Bu nedenle derlem sorgulaması bu adlanmış sıfatlar üzerinden yapılmıştır. Ancak Türkçede bu biçim birimle adlaşan sıfatlar, içinde yer aldıkları karşıtlık ilişkisinin belirtisiz üyesi olmanın dışında ve bir durum adı olarak da kullanılır. Örneğin *genişlik* sözcüğü, *geniş:dar* karşıtlığının belirtisiz üyesi olabileceği gibi "geniş olma durumu" anlamında da olabilir. Bu ayırım adlanmış sıfatın geçtiği tümce bağlamına göre yapılabilir. Bunun yanı sıra bazı karşıtlıklarda belirtisiz terim karşıtlığı oluşturan sıfatların dışında bir üst anlamlı sözcük olabilmektedir. Bu nedenle

incelenen karşıtlıklarda yansız olarak kullanılan bir üst anlamlı terimin de olabileceği dikkate alınmıştır. Aşağıda görüleceği gibi bazen tümce bağlamı belirtililik/belirtisizlik ayrımını yapabilmek için yeterli olmamaktadır; böyle durumlarda derlemin izin verdiği ölçüde daha geniş metin kesitlerine bakılarak bu ayırım yapılmıştır. İncelenen karşıt anlamlılar tek ve çift ölçeklilik bakımından sınıflandırılmış, sınıflama içinde yer alan tüm karşıtlıklar için belirtililik/belirtisizlik durumu derlem tanıklarıyla birlikte tartışılmıştır. Verilen kullanım örneklerinin tümü derlem sorgu sonuçlarıdır.

### 3. Bulgular

Bu çalışmada örnek olarak seçilen 17 tane dereceli karşıt anlamlı çiftinin derlem sorgulaması yapıldığında 12 tanesinin belirtisiz kullanım özelliği gösterdiği görülmüş ve bunlar (+), belirtisiz üyesi olmayanlar ise (-) imi ile aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

**Tablo 1.** Belirtisiz Üyesi Olan Karşıt Anlamlılar

Karşıt anlamlılar	Belirtisiz üye
aç: tok	-
ağır: hafif	+
büyük: küçük	+
geniş: dar	+
derin: sığ	+
eski: yeni	-
genç: yaşlı	-
hızlı: yavaş	+
ince: kalın	+
ıslak: kuru	-
sert: yumuşak	+
sıcak: soğuk	+
uzak: yakın	+
uzun: kısa	+
ucuz: pahalı	+
yüksek: alçak	+
zor: kolay	-

Bu tabloda belirtisiz kullanım özelliği olan karşıt anlamlıların tümü bu üyenin niteliği ve kullanımı açısından özdeş bir görünüm sergilememektedir. Bunlar, ölçülebilirlik ve ölçüm aracının ya da biriminin sabit olup olmaması, belirtisiz üyenin çifti oluşturan sıfatlardan biri ya da bir üst anlamlı sözcük olması ve her iki üyenin birden belirtisiz kullanımının olması gibi farklı özelliklere sahiptir. Aşağıda bu özelliklere göre belirtisiz kullanım özelliği olan karşıt anlamlılar değerlendirilmiştir.

Öncelikle, belirtisiz üyesi olan karşıt anlamlılardan bir bölümü ölçülebilir bir değeri, bir başka deyişle bir niceliği ifade etmektedir. Ancak bu ölçülebilirlik bu karşıtlıkların tümü için aynı görünümde değildir. Örneğin *ağır: hafif*, *derin: sığ*, *ince: kalın*; *sıcak: soğuk*, *uzun: kısa*; *yüksek:*

*alçak* karşıtlıkları her durumda aynı ölçekle ya da aynı ölçü birimi ile ifade edilir. Burada değişen, aynı ölçü biriminin büyüklüğe göre değişen adıdır. Bunlara “sabit ölçü birimli karşıtlıklar” adı verilebilir.

**Tablo 2.** Sabit Ölçü Birimli Karşıtlıklar

karşıtlık	Ölçü Birimi
ağır: hafif	kg.-gr.-ton
derin: sığ	metre
ince : kalın	Metre - cm.
sıcak: soğuk	derece
uzun: kısa	m.-cm.-km.
yüksek: alçak	metre
ucuz: pahalı	TL-USD vd.

Buna karşın *büyük:küçük*, *dar:deniz*, *hızlı: yavaş*, *uzak:yakın çiftleri* için bağlama göre değişebilen ölçü birimlerinden söz edilebilir. Örneğin *büyük: küçük* karşıtlığı bir ev için kullanıldığında ölçü birimi metrekare, bir bina için kullanıldığında metre olacaktır. Ayrıca, örneğin *büyük çiçek* nitelemesinde belirgin bir ölçü birimi de bulunmamaktadır. Aynı şekilde bir arabanın hızlı olduğu söylendiğinde *kilometre/saat* ölçüsü söz konusuysen bir kişinin bir işi yaparken hızlı hareket etmesi için zaman ölçü birimleri söz konusu olabilir. *Uzak: yakın* karşıtlığı uzamdaki bir mesafeyi bildirdiğinde ölçü birimi metre ya da kilometredir; ancak bağlamın değiştiği, karşıt sözcük birimlerin değişmediği *uzak akraba*, *yakın ihtimal* gibi nitelemelerde ölçü birimi değişecektir. *Dar* ve *geniş* bir evin ölçüsü olduğunda metrekare, bir elbise için kullanıldığında beden ölçüleri geçerli olacaktır. Bunlar için “ölçü birimi değişken karşıtlıklar” denilebilir. Bunların dışında kalan *eski: yeni*, *zor:kolay*, *genç:yaşlı* karşıtlıkları sabit ya da değişken bir ölçü birimi olmayan, nitel değerler ifade eden karşıtlıklardır.

Belirtisiz kullanım özelliği gösteren karşıtlıklara ilişkin bir başka özellik de çifti oluşturan sıfatlardan farklı bir sözlük birimin, söz konusu karşıtlığın belirtisiz adı olabilmesidir. Bu örneklerde belirtisiz ya da yansız kullanım sıfatlardan birine ait olmakla birlikte, farklı bir sözlükbirimin de anlambilimsel olarak belirtisiz kullanımı söz konusudur. Bu sözlükbirimle karşıtlığı oluşturan sıfatlar arasında alt anlamlılık ilişkisi vardır. Ancak buradaki alt anlamlılıkta, içerilen öğeler arasında bağdaşmazlık ilişkisi bulunmamaktadır. Örneğin *kuş* kavramının alt anlamlıları olan *güvercin* ve *serçe* arasında böyle bir bağdaşmazlık varken, *mesafe* kavramının alt anlamlıları olan *uzak* ve *yakın* sözcükleri arasında bağdaşmazlık ilişkisi söz konusu değildir. Belirtisiz üyenin çifti oluşturan sıfatlardan farklı bir sözcük olduğu örneklerden biri de *ucuz: pahalı* çiftidir. *uzak: yakın* çiftinden farklı olarak burada çiftin iki üyesinin de belirtisiz kullanımı söz konusu değildir. *Fiyat* sözcüğü *ucuz: pahalı* karşıtlığı için kullanılan yansız terimdir. Bu olgu, çifti oluşturan sözcüklerin anlambilimsel bir özelliğinden değil, bütünüyle sözcüğünün tarihsel gelişiminden kaynaklanmaktadır. Belirtisiz kullanım özelliğinin çifti oluşturan sözcüklerden farklı bir sözlükbirime ait olmaması aynı zamanda bir dil içi sözlük boşluk örneğidir. Bu boşluklar, çifti oluşturan sıfatlardan birinin adlaşmış biçimine yansız kullanım özelliği yüklenerek doldurulmaktadır. Aşağıdaki tabloda tüm belirtisiz üyesi olan karşıtlıklar içinde bu özelliğe sahip olanlar ve ilgili sözlükbirim gösterilmektedir:

**Tablo 3.** Üst Anlamlı Belirtisiz Adlandırması Olan Karşıtlıklar

Karşıtlık	Üst Anlamlı Belirtisiz Sözlükbirim
Aç: tok	-
ağır: hafif	-
büyük: küçük	boyut/ebat
dar: geniş	en
derin: sığ	-
eski: yeni	-
genç: yaşlı	*yaş
hızlı: yavaş	Hız, sürat
ıslak: kuru	-
ince: kalın	-
sert: yumuşak	-
sıcak: soğuk	ısı
uzak: yakın	mesafe
uzun: kısa	boy
ucuz: pahalı	fiyat
yüksek: alçak	-
zor: kolay	-

Bu tabloda yer alan *genç: yaşlı* karşıtlığı için “yaş” sözcüğü üst anlamlı belirtisiz sözlükbirim olarak değerlendirilebilse de bu sıfatların gönderimsel özellikleri bakımından, üst anlamlı sözlükbirimle olan ilişkileri farklı bir özelliğe sahiptir. Bu noktaya tartışma bölümünde ayrıca değinilecektir.

Karşıtlık sıfatların {-lik} biçimbirimini alarak adlaşmış biçimlerinin bağlam içi kullanımları sorgulandığında bunların, biri yanlı durum adı diğeri de yansız ya da belirtisiz ölçek adı olmak üzere iki kullanımının olduğu görülmektedir. Bu iki tür kullanımdan hangisinin geçerli olduğu, ilgili adın içinde yer aldığı tümce bağlamına dayalı bir yorumla belirlenebilmektedir. Bunlar içinde belirtisiz kullanımın en açık olduğu bağlamlar ölçü öbekleridir. Ölçü öbeklerinde adlaşmış sıfat bir sayısal değerle ifade edilir ve bu durumda karşıtlığı oluşturan sıfatlardan hiç birine vurgu yapılmaz. (4)'te belirtisiz üyesi olan karşıtlıklar için ölçü öbeği örnekleri yer almaktadır:

- (4) a. 85 gram *ağırlığı* ile en küçük ceplere bile...  
 b. en çok yaklaşık 0.5 mm. *büyükükte* iyi gelişmiş kristallere sahip olan...  
 c. yeni ve 30 m. *genişliğinde* ve devlet yolu niteliğinde yapımına...  
 d. 90 cm.den daha az *derinlikte* olduğu yerlerde...  
 e. Büyüme *hızı* yüksek olan ülkelerdeki hisse senedi...  
 f. bunu izleyen günlerde toprak *sıcaklığı* 15 derece...  
 g. ...göl kıyısına yaklaşık 300 m. *uzaklıktadır*.

Belirtisizlik özelliği gösteren karşıtlıklar içinde *genç: yaşlı*, *hızlı: yavaş* ve *ince: kalın* çiftlerinin ölçü öbeği ve dolayısıyla yansız kullanım bakımından bağlamsal davranışları diğerlerinden farklıdır. *Hızlı* ve *yaşlı* sıfatları addan {-lik} biçimbirimi ile türemiş sıfatlardır ve bu nedenle yeniden {-lik} biçimbirimi ile adlaştırılmış bir biçimin belirtisiz kullanım özelliği bulunmamakta, bu işlev *hız* ve *yaş* sözcükleri ile yerine getirilmektedir. *Kalın: ince* karşıtlığında ise hem *kalın* hem de *ince* sıfatının ölçü öbeklerinde ve belirtisiz kullanımının olduğu görülmüştür.

- (5) a. Manyetik hatta giden Maglev'in *hızı* saatte 581 kilometre.  
 b. bu kadar genç *yaşta* mutsuz...  
 c. ...aynı işi yapacak bunun yarısı *incelikte* maraging çeliği kullanarak...



d. ...makine ile üzerine 3.5 cm *kalınlığında* örtü toprağı serilir...

Her iki sıfatın da belirtisiz kullanımına rastlanan bir diğer karşıtlık da *sert: yumuşak*’tır. Ancak bu örnekte de yumuşaklık sözcüğünün belirtisiz kullanım sıklığı sertlik sözcüğüne oranla çok düşüktür:

- (6) a. Ülkemiz sularının *sertlik* derecelerinin değerlendirilmesinde...  
 b. Orta *sertlikte* bir mukavvanın üstüne...  
 c. alınan 61 örneğin *sertlik* dereceleri 89-1002 ppm...  
 d. aldığı kadar un ile orta *yumuşaklıkta* bir hamur yoğuralım.

(6d)’de geçen orta sözcüğü *sert: yumuşak* karşıtlığı için genel bir derece değildir. Bu bağlamda, hakkında yumuşaklık /sertlik bakımından bilgi verilen “hamur” için belli olan bir standart vardır ve söz konusu belirtisizlik bu standart için geçerlidir. Ayrıca *sertlik* sözcüğü (6c)’deki gibi sadece sınırlı bazı bağlamlarda ölçülebilir bir nicel değer ifade eder.

{-İlk} biçimbirimi ile adlaşan sıfat aynı zamanda ait olduğu karşıtlığın da adı durumundadır. Aynı karşıtlık ekseninde yer alan terimlerden biri, karşıtlık oluşturan değerini nicel olarak fazla olduğunu diğeri ise az olduğunu ya da hiç olmadığını belirtir. Bu durumda karşıt çiftlerden biri pozitif diğeri negatif bir nicel değer ifade eder. Pozitif ya da negatif değer, belirtisiz olarak kullanılan üyeye göre belirlenir. Örneğin *sıcak: soğuk* karşıtlığında belirtisiz üye *sıcak* sözcüğüdür ve *sıcaklık* buradaki nicel değerini adlandırır. Buna bağlı olarak sıcaklık değerinin fazla olduğu sıcak pozitif, az olduğu soğuk ise negatif üye durumundadır. *Kalın: ince* ve *sert: yumuşak* karşıtlıklarında ise her iki üyenin adlanmış biçiminin de belirtisiz kullanım özelliğinin olması nedeniyle pozitif ve negatif üye, kullanılan belirtisiz ada göre değişir. Örneğin belirtisiz kullanım incelik ise bu değerini az olduğu *kalın* negatif üye, *ince* ise pozitif üye olacaktır. Belirtisiz adın kalınlık olduğu durumda ise tam tersi geçerli olacaktır. Yukarıda da belirtildiği gibi bazı karşıtlıklarda ise belirtisiz terim bir üst anlamlı sözlükbirimdir; aşağıdaki tabloda bu karşıtlıkların belirtisiz üye dağılımı görülmektedir.

**Tablo 3.** Belirtisiz Üye Dağılımı

Karşıtlık	Pozitif terim Belirtisiz	Negatif terim Belirtisiz	Üst anlamlı belirtisiz terim
ağır: hafif	ağırlık		
büyük: küçük	büyüklik		boyut/ebat
geniş: dar	genişlik		en
derin: sığ	derinlik		
ucuz: pahalı			fiyat
genç: yaşlı			*yaş
hızlı: yavaş			hız, sürat
kalın: ince	*kalınlık	*incelik	
sert: yumuşak	*sertlik	*yumuşaklık	
sıcak: soğuk	sıcaklık		
uzak: yakın	uzaklık		mesafe
uzun: kısa	uzunluk		boy
yüksek: alçak	yükseklik		
zor: kolay	zorluk		

Belirtisiz kullanım bakımından bazı bağlamlarda ara durumlar söz konusu olabilmektedir. Tümede belirtisiz kullanımın olduğu bu karşıtlıkların bağlam içindeki yorumu kimi zaman bağlamın sadece bir parçasına bağlı olarak yapılabilmekte, ancak bağlamın diğer bir parçasına dayanarak karşı yorum üretilebilmektedir. Örneğin (7)'da derinlik sözcüğünün üç farklı kullanımı görülmektedir:

- (7) a. Boru değişik derinliklere daldırılarak...  
 b. ...150 metreyi geçen derinliklere kadar inşa edilmişlerdir.  
 c. ...denizin derinliklerinden geldiği için midir bilinmez ama...

(7a)'da *derinlik* sözcüğünün tamamen yansız kullanıldığı “değişik derinliklere” ifadesinden anlaşılmaktadır. Burada “sığ” ve “derin” arasındaki nicel derecelenmenin herhangi bir noktaya gönderim yapılmaktadır. Buna karşın (7b)'de 150 metreyi geçen derinliklere kadar ifadesinin aynı derecelenme üzerinde *derin* için ilgili bağlamdaki en üst dereceye yakın bir noktaya gönderim yapıldığı anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle (7a)'da yansız bir adlandırma yapılırken (7b)'de sözü edilen noktanın “derin” olduğuna vurgu yapılmaktadır. (7c)'de ise denizin derin noktasına gönderimde bulunulduğu açıkça bellidir. Cruse (1986:244)'da “güçlü” ve “zayıf” yansızlık olarak adlandırılan bu üç farklı kullanım belirtilik ve belirtisizlik arasında (7b)'deki gibi orta ya da ara yorumların da yapılabileceğini göstermektedir.

Belirtisiz üyenin kullanımının ilginç örneklerinden biri, pozitif terim olan bazı belirtisiz üyelerin, kimi zaman negatif yönde sifira en yakın nokta için dahi kullanılabilmesidir. (8)'de ilgili bağlamda çok *yakın* olma durumuna gönderim yapılırken belirtisiz üye olan *uzaklık* kullanılmıştır:

- (8) İstediyim yere sadece bir istasyon uzaklıktaydım.

Ancak belirtisiz terimlerin yansızlığı her zaman bu kadar belirgin değildir. Bu durum belirtisizliğin de kendi içinde bir derecelenme oluşturduğunu, belirtilik/belirtisizlik ayrımının da dereceli bir karşıtlık olduğunu göstermektedir.

Çifti oluşturan sıfatlardan birinin yanı sıra başka bir üst anlamlı sözlükbirimin de belirtisiz üye olduğu çiftlerde (uzak: yakın, uzun: kısa, dar:geniş, genç:yaşlı, ucuz:pahalı, hızlı:yavaş) bu üst anlamlı sözlükbirimin bağlamsal davranışı, işlev olarak çiftin belirtisiz sıfatından farklı olmamakla birlikte, üst anlamlı sözlükbirimin yansızlığı doğal olarak diğerinden daha belirgin ve tartışmasızdır.

- (9) a. evladım zaten iki saatlik bir mesafe ve akşam olmadan geri geliriz.  
 b. başparmakla işaret parmağı arasındaki mesafe kadar...  
 c. Uzun mesafeli haberleşme için uygun değildi.  
 d. Sonsuz bir kısa mesafeler labirentiydi.

Özellikle (9c-d)'de bu belirginlik görülmektedir. Bu örneklerde görülen uzun mesafeli ve kısa mesafe sıfat öbeklerinde mesafe sözcüğünün yerine uzaklık sözcüğü gelemmez. Bunun yerine uzaklığın miktarını belirten sıfat tümcecisi kurulabilir:

- (10) a. \*uzun uzaklıklı  
 b. \*kısa uzaklıklı  
 c. Uzunluğu çok [olan]...  
 d. Uzunluğu az [olan]

Belirtisiz üst anlamlı sözlükbirimin anlam kümesi ve eş dizimlilik ilişkilerinin belirtisiz sıfattan farklı olmasının temel nedeni, örneğin *uzaklık* sözcüğünün sıfattan türemiş bir ad olması ve bu türetimin dilbilgiselliğini koruması, buna karşın mesafe sözcüğünün anlamının bütünüyle sözlüksel olmasıdır. Bu durumun en açık örneği (10)'da görülmektedir:

- (11) a. ...yakın mesafeler için inanılmaz bir ulaşım aracıdır.  
 b. ...siyasal açıdan enikonu mesafe katetmiş...  
 c. ...refahın artırılması yönünde yeterli mesafe alınamamıştır.  
 d. ...1520 m. mesafede bir uzaklık kalıyordu.  
 e. ....bulutla yeryüzü arasındaki en kısa mesafeyi oluşturan dağ...  
 f. Bu kez tam mesafesinde start alıyor.

*Uzun*: *kısa* karşıtlığının üst anlamlı belirtisiz terimi olan *boy* da *uzunluk* sözcüğü ile anlam ve kullanım açısından farklılık göstermektedir. (12)'de *uzun*: *kısa* çiftinin belirtisiz üst anlamlısı olarak *boy* sözcüğünün, (13)'te ise *uzunluk* sözcüğünün kullanımına ilişkin örnekler yer almaktadır.

- (12) a. Vücut boyu 30 cm. kadardır.  
 b. Boyu kasaya bile zor yetişen...  
 c. ... Birbiri üzerinden kaymasıyla kas lifi boyu kısalmakta...  
 d. ... kiminin boyu benden uzun, kiminin aklı kısa...  
 e. ... ucu serbest olarak örülmüş duvarların boyu (10n-1) olur.  
 f. ... Gölün çevresi yaklaşık 120 km., boyu 45 km., genişliği ise...  
 (13) a. Selimiye medresesinin uzunluğu bir mil, eni yarım mildir.  
 b. 400 m. uzunluğundaki pizza Guinness rekorlar kitabına girdi.  
 c. göz üzerinden yapılacak olan orta uzunluktaki budamalar ile.....  
 d. Dört ya da beş ayak uzunluğunda bir kamyon alın ve ortasından...  
 e. 1.5 mm. uzunluğundaki zıpkınlardan biri ağız vazifesini gören...  
 f. saçlarının uzunluğuna veya kulaklarındaki küpelere göre...

Örneklerde görüleceği üzere *boy* ve *uzunluk* sözcüklerinin kullanımı arasında eş dizimliliğe dayanan farklar bulunmaktadır. (12b-d)'de *boy* sözcüğünün yerine *uzunluk* sözcüğünün kullanımı Türkçe için uygun değildir. (12a) ve (12f)'de ise bu iki sözcük yer değiştirebilir. Yer değiştirmenin mümkün olduğu örneklerde sayısal değer bildirildiği görülmektedir. Diğerlerinde ise açık ya da gizli bir karşılaştırma yapılmaktadır. Aynı durum (13)'te de görülmektedir. (13a), (12b), (13d) ve (13e) birer ölçü öbeğidir ve bu öbeklerdeki *boy* sözcüğünün yerine *uzunluk* kullanılabilir. Buna karşın (13b), (13c) ve (13f)'de görece bir ölçü bildirilmektedir. Bu örnekler, iki farklı belirtisiz üyesi olan karşıtlıklarda, üst anlamlı belirtisiz üyenin diğerine göre daha yansız bir kullanımının olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda uzlaşım ölçü birimlerinin kullanılması, belirtisizlik üzerinde etkili olmaktadır (Cruse, 2004: 185).

Belirtisiz üyesi *zorluk* olan *zor*: *kolay* karşıtlığında ise zorluk sözcüğünün sadece *derece* sözcüğü ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu örneklerde zorluk sözcüğünün bağlama göre yanlış yorumlara da açık olduğu görülmektedir. (14a)'da belirtisiz kullanım (14b)'de ise belirtili kullanım yorumu yapılabilir:

- (14) a. Günlük faaliyetlerin zorluk derecesine göre doku ve organların...  
b. O sporlarda da zorluk derecesi çok yüksektir.

Belirtili ve belirtisiz kullanım arasında ayırım yapmak için bağlamın yeterli olmadığı örnekler de vardır:

- (15) Basketbolda yüzeyin sertliği pek bir önem taşıyorsa da...

Basketbol oynanan zemin göreceli olarak, örneğin futbol oynanan zemine göre serttir; bu durumda (15)'deki kullanımın sert olma durumu anlamında belirtili kullanım olduğu söylenebilir. Bununla birlikte tümcede geçen *önem taşıyorsa da* ifadesi, sertliğin bir ölçek ya da derece adı olarak da kullanılmış olabileceği yorumuna izin vermektedir.

Tek ölçekli karşıtlıklar içinde *ince*: *kalın* çiftinde görülen, her iki üyenin de belirtisiz kullanım özelliği *sert*: *yumuşak* karşıtlığı için de geçerlidir. Çok sık olmamakla birlikte yumuşaklık sözcüğünün de belirtisiz kullanımları bulunmaktadır:

- (16) Unu ilave edip kulak memesi yumuşaklığında bir hamur yoğuralım.

Yukarıdaki karşıt anlamlılar dışında kalan *aç*: *tok*, *eski*: *yeni* ve *ıslak*: *kuru* çiftlerinde ise sıfatların adlaşmış biçiminin yansız kullanımı ve karşıtlığı adlandıran üst anlamlı bir sözlükbirim bulunmamaktadır. Bunların herhangi bir ölçüm aracı ile ölçülebilen bir değeri değil, nitel bir değeri ifade ettikleri görülmektedir. Derlemde açlık, tokluk, eskilik, yenilik, ıslaklık, kuruluk sıfatlarının yansız ya da belirtisiz kullanımına rastlanmamıştır.

- (16) a. Oysa ben tokluğumun üstüne tatlı söylemişim.  
b. ...şu anda bile insanlığın yarısının açlık ve kötü beslenme sorunuyla...  
c. Taşındıkları ağırlıktan ve eskilikten bazıları sağa, bazıları sola doğru...  
d. yanağımda bir ıslaklık duyarak uyanıyorum.

Belirtisizliğin ölçütlerinden biri olan soru tümceleri incelendiğinde de çift ölçekli karşıtlıklar için soru tümcelerinde belirtisizlik olmadığı görülmektedir. Bir başka deyişle çiftin her iki üyesi de soru tümcelerinde kullanılmaktadır:

- (17) a. Peki siz tok musunuz?  
b. Karnın aç mı bakayım?

Buna karşın soru tümcelerinde karşıtlığın her iki üyesi birden kullanılarak yansız soru sorulabilmektedir:

(18) şuna bir bakayım, aç mı tok mu sorayım.

Karşıt çiftlerden her ikisinin de soru tümcelerinde kullanılmasının nedeni üyelerden herhangi birinin yansız kullanım özelliği taşımasıdır.

#### 4. Tartışma

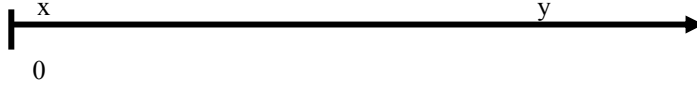
Karşıt anlamlılığın kuramsal temelinde, sanılanın aksine iki sözcük arasındaki küçük bir anlam farkı ya da anlamsal bileşenlerden çoğu kez birinin farklı olması yatmaktadır (Murphy, 1994,s.39). Bu küçük farkın dışında karşıt anlamlı sözcükler anlamca birbirine çok yakındırlar. Örneğin “anne” ve “baba” sözcüklerinin her ikisinde de [+yetişkin], [+insan], [çocuk sahibi] gibi temel anlamsal özellikler bakımından ortaklık varken sadece cinsiyet bakımından [+erkek/ - erkek] farklılık bulunmaktadır. Bu iki sözcük karşıt anlamlıdır ve bunun nedeni ortak bir eksen paylaşmalarına karşın aralarında bir ayırt edici özelliğın olmasıdır. Bu örnekten farklı olarak karşıt anlamlılığın tipik örnekleri olan sıfatlar nicel ya da nitel bir değere, bir özelliğe gönderimde bulunurlar. Söz konusu değeri, negatif ve pozitif yönde uzanan bir eksen oluşturur. Eksenin iki ucu arasında orta ya da ara değerlerin olup olmamasına bağlı olarak dereceli ve derecesiz karşıtlık ayrımı yapılır. Anlambilimde bu eksene ölçek (scale) adı verilmekte ve karşıt anlamlı sıfatların ölçeğın iki karşıt ucunda yer aldıkları kabul edilmektedir. Ölçek aynı zamanda dereceli bir özellik sergileyen bir nesnenin bu özelliğine ilişkin dereceler kümesi olarak da tanımlanabilir. Dereceli karşıtların ölçek yapısı, karşıtlığın anlambilimsel görünümünü belirlemek için önemli bir araçtır. Karşıtlığı oluşturan sıfatların mutlak ya da göreceli olduklarını ölçek yapısını belirler. Göreceli sıfatların ölçek üzerindeki değerleri büyük ölçüde niteledikleri ada bağlıdır. Örneğin *ucuz: pahalı* karşıtlığını oluşturan sıfatlar görecelidir. Çünkü ucuz bir araba, pahalı bir yemekten çok daha pahalıdır. Buna karşın mutlak sıfatların ölçek üzerindeki yerleri sabittir. Temiz ve kirli sıfatları niteledikleri addan bağımsız bir ölçek yapısı oluştururlar.

Mutlak sıfatlara ilişkin bir özellik de maksimum ve minimum standart sıfatların olmasıdır. Ölçek üzerindeki maksimum değerleriyle yorumlanan sıfatlara “maksimum standart sıfatı” adı verilir. Bunun örneği “temiz” sıfatıdır. Bir şeyin temiz olması demek, hiç bir şekilde kirle alakasının olmaması, kirden tamamen bağımsız olması demektir. Ancak, örneğin kirli sıfatı farklıdır. Bir şey, kirliliğın sıfır olmayan bir miktarına sahipse, yani çok az da olsa kire sahipse, kirlidir. Bunlara da “minimum standart sıfatı” denir. (Fraizer vd., 2008). Göreceliliğın ya da bağlam duyarlılığın dereceli sıfatların temel özelliğini olduğunu belirten Kennedy ve McNally (1999) uyanık sıfatını örnek vererek dereceli olduğu halde bağlama duyarlı olmayan, ölçek yapısı mutlak olan sıfatların varlığından söz etmiştir.

Ölçek yapısı dereceli karşıtlıklara ilişkin çözümlenmenin temel aracıdır. Her ölçek, her bir noktanın tek bir derecelenebilir özelliğın farklı bir ölçüsünü temsil ettiği sıralanmış noktalar kümesinin soyut bir temsili olarak görülebilir. Söz gelimi soğuk sıfatı, nesnelere (buzluk, Erzurum gibi) soyut ısı (heat) ölçeğının alt noktalarına yerleştirir. (Hay, 1998)

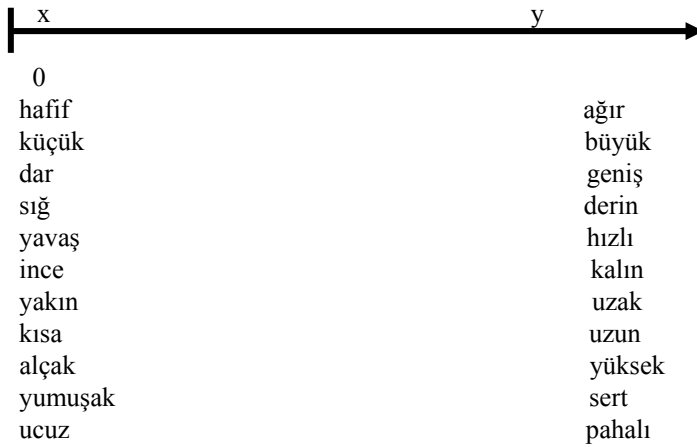
Croft ve Cruse (2004) karşıt anlamlıların ölçek yapılarını incelemiş ve bunları tek ve çift ölçekli karşıtlıklar olarak ikiye ayırmışlardır. Bu ayrıma göre, tek ölçekli karşıtlıklarda karşıtlığı oluşturan sıfatların her ikisi de tek bir nitelik ya da nicelik ekseninin iki karşıt ucunda yer alır. Bu tür karşıtlığı oluşturan sıfatlar her ne kadar söz konusu ekseninde farklı yönlerde olsalar da temel bir nitelik ya da nicelikte ortaklırlar. Bir başka deyişle tek ölçekli sistemlerde karşıt sıfatlardan birinin olumlu olduğu nitelik ya da nicelik, diğeri olumsuz olduğu nitelik ya da nicelikte aynıdır. Buna karşın çift ölçekli sistemler, her iki sıfatın da ayrı bir ölçek oluşturduğu karşıtlık ilişkileridir. Her ölçeğın kendine ait derecelenmesi vardır. Ölçeklerin yapısı, sıfatların gönderimsel özelliklerine bağlı olarak değişkenlik

gösterir. Tek ölçekli karşıtlıkların çoğunda bir “0” noktası bulunur ve ölçek pozitif yönde belirsiz bir şekilde ilerler.  $x: y$  gibi bir karşıtlıkta  $x$  değerinin nerede bittiği,  $y$  değerinin nerede başladığı bütünüyle görelidir. Ölçeğin “0” noktası  $x$  değerine aittir, ama bu noktada  $y$  değeri bulunmamaktadır.  $Y$  değeri  $x$  değerinin ölçeğin pozitif yönüne doğru belirsiz ya da görel bir noktadan itibaren başlar. Bu ölçeğin görünümü aşağıdaki gibidir:



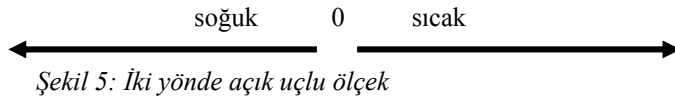
Şekil 4. Tek ölçekli karşıtlık

İncelenen karşıtlıklar içinde *ağır: hafif, büyük: küçük, dar: geniş, derin: sığ, hızlı: yavaş, ince: kalın, uzak: yakın, uzun: kısa, ucuz: pahalı, yumuşak:sert, yüksek: alçak* çiftlerinin ölçek yapısı bu modele uymaktadır. Şekil 1’deki ölçek yapısı  $x:y$  karşıtlığını göstermektedir ve  $x$  karşıtlığın negatif tarafında yer alır. Ancak bu model gerçek karşıt anlamlılar açısından düşünüldüğünde karşıtlığın birinci terimi genellikle ölçeğin pozitif yönünde, yani  $y$  konumunda yer almaktadır:



Bu modele uyan karşıtlıkların derlem sorgularında belirtisiz kullanım özelliklerinin olduğu bulgular bölümünde gösterilmiştir. Buna göre belirtisiz terimleri başka bir sözlükbirim olan *hızlı: yavaş* ve *ucuz: pahalı* çifti dışında kalanlar için, ölçeğin pozitif yönünde yer alan sıfatın {-IIk} biçimbirimi ile adlaşmış biçimi aynı zamanda bu ölçeğin adı durumundadır. Ölçekteki “0” noktası ise bu adlaşmış sıfatın ifade ettiği değer hiç bulunmadığını gösterir. Ölçeklerin kapalı ya da açık olmasının, sıfatların mutlak ya da göreceli olmasına bağlı olduğunu belirten Kennedy ve McNally (1999) açık ölçekli sıfatların bağlam duyarlı, kapalı ölçekli sıfatlarınsa bağlama duyarsız olduklarını, yani açık ölçekli sıfatlarda alt ve üst sınır noktasının bulunmadığını belirtir. Buradaki hareket noktası, “0” noktasına ulaşıldığında ilgili sıfatın göndergesinin geçersiz olduğunun kabul edilmesidir. Örneğin *hafif: ağır* karşıtlığının “0” noktası ağırlığın, *uzak: yakın* karşıtlığının “0” noktası ise uzaklığın hiç olmadığı derecelere gönderimde bulunur. Ancak bu “0” noktasının dikkat çekici bir özelliği vardır. Karşıtlıkların bazılarında gerçek “0” değeri mantık ve doğa kanunları açısından mümkün değildir. Herhangi bir nesnenin ağırlığının “0” olması düşünülemez. Aynı şey büyüklük, uzunluk, derinlik, kalınlık, yükseklik ve genişlik için de geçerlidir. Bunlar boyut ifade eden değerlerdir ve somut varlığı olan her nesne, gözle görünmeyecek kadar da olsa bir boyuta sahiptir. Bu değerlerin “0” olması söz konusu nesnenin yokluğu anlamına gelir. Bu nedenle bu örneklerdeki “0” noktası bütünüyle varsayımsaldır. Bu konuya vurgu yapan Lehrer (1985), bu tür sıfır noktalarının “prototipik” olmadığını belirtir. Diğerlerinde ise gerçek bir “0” noktasından söz edilebilir ve “0” noktası, nitelenen

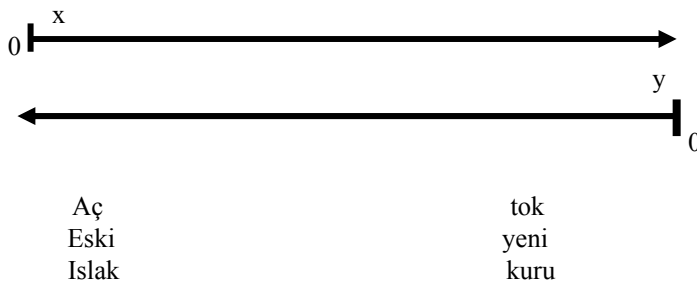
nesnenin yokluğu değil, ilgili değer o nesne için geçerli olmadığı anlamına gelir. Bir nesnenin hızının “0” olması onun durduğu, uzaklığının “0” olması konuşucu ile aynı noktada bulunduğu, fiyatının “0” olması ise bedava olduğu anlamına gelir. Ancak varsayımsal ya da protopik sıfır noktasının, bu tür karşıtlıkları, ölçeğin her iki yönde belirsiz bir şekilde uzadığı karşıtlıklardan ayırt edebilmek için ölçek üzerinde konumlandırılması gerekmektedir. Örneğin bazı tek ölçekli karşıtlıklarda “0” noktası ölçeğin tam ortasında yer alır ve ölçek bu noktanın iki karşıt yönünde açık bir şekilde ilerler. Böyle bir ölçek yapısı sıfırın altında da dereceleri olan karşıtlıklar için mümkün olabilir ve bunun en tipik örneği *sıcak: soğuk* karşıtlığıdır:



Şekil 5: İki yönde açık uçlu ölçek

Cruse ve Croft (2003, 170) tarafından çift ölçekli olarak değerlendirilen ve şekli yukarıdaki gibi gösterilen *sıcak: soğuk* karşıtlığının İngilizcede sıcaklık (hotness) ya da soğukluk (coldness) biçiminde belirtisiz üyesi bulunmamaktadır. Buna karşın, Türkçede *sıcaklık* sözcüğü karşıtlığın tümünü adlandıran belirtisiz bir üyedir. Türkçede belirtisiz anlamdaki *sıcaklık* ya da *ısı* sözcüğünün İngilizcedeki olası karşılıkları *heat* ya da *temperature* sözcüğüdür; ancak *heat* sözcüğü bu dilde “sıcak” anlamına da gelmektedir. Bu durumda diller arasındaki anlam düzlemine ilişkin yapısal farklılıkların, karşıt anlamlıların ölçek yapısı üzerinde de etkili olduğu görülmektedir. Bu ölçekte yer alan sıfır noktası, solundaki ya da sağındaki değer kesin başlangıç noktasını ifade etmez, bu sadece termometredeki bir ölçüm değeridir. Ölçeğin adı “sıcaklık”tır ve bu ad “0” noktasının her iki yönü için de geçerlidir. Ölçek üzerindeki hangi noktanın sıcak hangi noktanın soğuk olarak değerlendirileceği bağlamla belirlenir. Yukarıdaki çizimde “0” noktasının sağ tarafında sıcak, sol tarafında soğuk olmasına karşın, örneğin +10 derecenin soğuk, -5 derecenin göreceli olarak ılık kabul edilebileceği bağlamlar söz konusu olabilir.

Çift ölçekli karşıtlıklarda her sıfat için yukarıda gösterilen ölçeklerden birer tane bulunur. Her ölçek, karşıtlık oluşturan sıfatlardan birine ait “0” noktasını içerir ve bu nokta aynı zamanda diğer sıfatın ölçekteki en üst derecesine denk gelir. Bunlar için ölçek yapısındaki değişkenlik iki ölçek arasındaki ilişkiye bağlı olarak belirlenir. Çift ölçekli karşıtlıklarda genellikle iki ölçek arasında ters yönde simetrik bir ilişki vardır. *x* değerinin “0” noktası, *y* değerinin en üst noktasına denk gelir. Aşağıda bu ölçeğin yapısı ve incelenen karşıtlar içinde bu yapıya uygun olanlar gösterilmiştir:



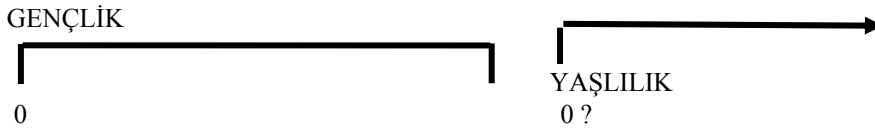
Şekil 6. Çift ölçekli karşıtlıklar(1)

Yukarıda da belirtildiği gibi bunlar, ölçülebilir bir değer ifade etmemektedirler. Dereceli olarak kabul edilmelerinin nedeni, sıfatların derece niteleyicileri ile birlikte kullanılmasıdır. Ölçek yapıları aynı olmakla birlikte bu üç karşıt anlamlı çiftinin ölçek üzerindeki göndergesel özellikleri birbirinden farklıdır.

Ölçülebilir bir değer ifade etmedikleri için çift ölçekli karşıtlıkların yorumu, uygulandıkları bağlama değil kullanıcılara göre belirlenmektedir. Bu durum en açık aç: *tok* karşıtlığında görülebilir. Açlık ve tokluğun birer duygu olması ve bir ölçüde kişinin algısına bağlı olması tokluğun “0” olduğu, yani açlığın en üstte olduğu nokta ve bunun tam tersi olan noktayı belirsiz hale getirir. Bu nedenle çift ölçekli karşıtlıkların bazılarında görelî “0” noktasından söz etmek gerekir.

Buna karşın mutlak “0” noktası olanlar da vardır. “Eski” olmanın “0” noktası, aynı zamanda “yeni” olmanın en üst derecesini ifade eder. Eski olmak için “0” noktası, ilgili nesnenin üretim zamanı ile bu nesneye “yeni” niteliğinin yüklendiği konuşma zamanının eşit olduğu noktadır. Ancak yeni olmak için belirgin bir sıfır noktasından söz edilemez. *Kuru* sıfatı, ilgili nesnedeki sıvı karışımının “0” olması iken, *ıslak* için bir en nokta, söz konusu nesnenin tamamen sıvı olması olabilir.

Çift ölçekli karşıtlıklar içinde *genç: yaşlı* ve *zor: kolay* karşıtlıklarının ölçek yapısı diğerlerinden farklıdır. Genç olmanın, görelî olsa da sıfır noktası ve en üst derecesi vardır. Yaşlı olmak içinse görelî bir sıfır noktası konumlandırılabilir, fakat en üst dereceden söz edilemez. Çünkü yaşlı sıfatının adlandırdığı niteleme eksenini belirsiz bir şekilde uzar. Genç olmanın en üst derecesinden sonra çocuk kavramı söz konusuysen yaşlı olmaktan sonra gelen ve yaş aşamasını belirten başka bir sözcük bulunmamaktadır. Gençlik ve yaşlılığın her ikisinin de kendilerine ait görelî “0” noktalarının bulunması nedeniyle çift ölçeklilik söz konusudur. Bu durumda *genç: yaşlı* karşıtlığının ölçek görünümü aşağıdaki gibidir:



Şekil 6. Çift ölçekli karşıtlıklar (2)

*Genç: yaşlı* çifti için *yaş* sözcüğünün belirtisiz bir üst anlamlı terim olarak kullanımı, bu çifti, çift ölçekli olmasına karşın belirtisiz üyesinin olduğu bir karşı örnek gibi göstermektedir. Oysa, *ucuz: pahalı* dışında, üst anlamlı belirtisiz terimin olduğu diğer örneklerde çifti oluşturan sözcüklerden birinin de belirtisiz kullanımı vardır. Bu örnekte ise hem gençlik ya da yaşlılık sözcüklerinin ad olarak kullanımı hem de *genç* ve *yaşlı* sözcüklerinin yüklemcil sıfat olduğu tümcelerde yansızlık bulunmamaktadır.

(19) Kaç yaşında?

sorusuna verilecek olan yanıt, söz konusu kişinin gençliği ya da yaşlılığı biçiminde yorumlanabilir. Bununla birlikte bu soru,

(19) Kaç metre?

sorusundan farklıdır. (19)'daki soru “uzunluğu ne kadar?” biçiminde değiştirilebilse de (18) için böyle bir değişiklik söz konusu olamaz:

(19) a. \*Yaşlılığı ne kadar?



## b. \*Gençliği ne kadar?

Ayrıca *yaş* sözcüğü gençlik öncesi çocukluk ve hatta bebeklik dönemleri için de kullanılabilir. Bir başka deyişle *yaş* sözcüğü *genç*: *yaşlı* dışında başka karşıtlıklara ait ölçekleri de adlandıran çok daha genel bir terimdir. Dolayısıyla bu sözcüğün, söz konusu çiftin belirtisiz terimi olarak yorumlanması doğru görünmemektedir. *Ucuz*: *pahalı* çiftinin üst anlamlı belirtisiz terimi olan *fiyat* sözcüğü ise sadece *ucuz* ve *pahalı* arasındaki ölçek için kullanılmaktadır.

*Zor*: *kolay* karşıtlığı ise iki kapalı-çift ölçekli karşıtlıklara bir örnektir. Bir şeyin hem zor olmasının hem de kolay olmasının bir son noktası vardır. Zorluk için sınır derecesi imkânsızlıktır, kolaylık içinse hiçbir engelin olmamasıdır. Yani bu karşıtlığın oluşturduğu ölçek yapısında pozitif ve negatif yönde belirsiz bir ilerleme söz konusu değildir, ölçeğin her iki ucu da kapalıdır. *Zor*: *kolay* karşıtlığının bağlam duyarlı olması, bu tür sıfatların da kapalı ölçekli olabileceğini göstermektedir.



Şekil 7: İki yönde kapalı ölçek

Derlem bulguları içinde *kolaylık* sözcüğünün belirtili kullanıldığı, zorluk sözcüğünün ise kimi örneklerde belirtisiz olarak değerlendirilebilecek bir kullanımının olduğu görülmüştür:

- (20) a. O sporlarda da zorluk derecesi çok yüksektir.  
 b. Eğitim aşamasında kullanılan problemin zorluk düzeyi...  
 c. Günlük faaliyetlerin zorluk derecesine göre doku ve organların...  
 d. Yıllar boyunca bir meslekte veya zorluk derecesi aynı işte çalışanların...  
 e. Zorluk derecesi ÖSS sınavı kadar olan...

Örneklere görüleceği üzere *zorluk* sözcüğü, diğer karşıtlıklardan farklı olarak tek başına kullanılmamakta, *derece*, *düzye* gibi sözcüklerle birlikte kullanılmaktadır. *Zorluk* sözcüğü ancak bu bileşikler içinde belirtisiz bir anlam taşımaktadır. Belirtisiz kullanımın tek ölçekli karşıtlıklara özgü olmasına karşın, çift ölçekli bir karşıtlık olan *zor*: *kolay* çiftinin de belirtisiz kullanımının olması bir karşı örnek oluşturmaktadır. Ancak bunun eş dizimsel bir koşulla sınırlı olması bu karşı örneği zayıflatmaktadır.

## 5. Sonuç

Bu çalışmada örneklem olarak seçilen dereceli karşıtlıkların belirtisiz üye ve ölçek yapıları incelenmiş ve bu ikisi arasında bir ilişki olduğu görülmüştür. Buna göre tek ölçekli karşıtlıklarda çifti oluşturan sıfatlardan birinin adlaştırmış biçimi bu karşıtlığın belirtisiz üyesi durumundadır. Buna karşın çift ölçekli karşıtlıklarda sıfatların belirtisiz ya da yansız kullanımı görülmemektedir. Tek karşı örnek durumundaki *zor*: *kolay* karşıtlığında ise tek başına kullanılan bir belirtisiz üye bulunmamakta, *zorluk derecesi*, *zorluk düzeyi* gibi ad bileşikleriyle belirtisiz kullanım görülmektedir.

**Tablo 4.** Ölçek Yapısı ve Belirtisizlik İlişkisi

Karşıtlık	Ölçek Yapısı	Belirtisiz Kullanım Özelliği
Aç: tok	Çift ölçekli	-
Ağır: hafif	Tek ölçekli	+
Büyük: küçük	Tek ölçekli	+
Geniş: dar	Tek ölçekli	+
Derin: sığ	Tek ölçekli	+
Eski: yeni	Çift ölçekli	-
Genç: yaşlı	Çift ölçekli	-
Hızlı: yavaş	Tek ölçekli	+
İnce: kalın	Tek ölçekli	+
Islak: kuru	Çift ölçekli	-
Sert: yumuşak	Tek ölçekli	+
Sıcak: soğuk	Tek ölçekli	+
Uzak: yakın	Tek ölçekli	+
Uzun: kısa	Tek ölçekli	+
Ucuz: pahalı	Tek ölçekli	+
Yüksek: alçak	Tek ölçekli	+
*Zor: kolay	Çift ölçekli	+ / -

Bu durumda belirtisiz kullanımın nedeni ve dayanağı, ait olduğu karşıtlığın tek ölçekli olmasıdır. Çift ölçekli karşıtlıklarda karşıtlığı oluşturan üyelerden birinin adlaştığı biçiminin ölçek adı olarak kullanılması olanaksızdır; çünkü ortada adlandırılması gereken iki tane ölçek vardır. *Zor: kolay* karşıtlığı için kullanılan ad bileşiklerinin sadece *zor* sıfatına ait ölçeği adlandırdığı söylenebilir. Çünkü *zorluk derecesi* ifadesi, yoruma açık olmakla birlikte söz konusu göndergenin zor olduğuna ilişkin bir sezdirim içermektedir.

Belirtisiz kullanımı olan karşıtlıkların bir diğer ortak özelliği de bunların ölçülebilir, nicel bir değeri ifade etmeleridir. Göndergesel özelliklerinden ötürü her biri farklı yorumlara açık olan bu karşıt anlamlılar arasında belirtisiz üyeye sahip olma ölçütü üzerinde ölçek yapısının tekli ya da ikili olması belirleyici bir etkidir.

## Kaynakça

Aksan, Y., Aksan, M., Koltuksuz, A., Sezer, T., Mersinli, Ü., Demirhan, U. U., Yılmaz, H., Atasoy, G., Öz, S., Yıldız, İ. & Kurtoğlu, Ö. (2012). Construction of the Turkish national corpus (TNC). *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*. İstanbul, Türkiye.

Erişim adresi: <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>

Croft, W. ve Cruse, D. A. (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Cruse, D. A. (1986). *Lexical semantics*. Cambridge: Cambridge University Press
- Cruse, D. A. (2003) Lexicon. Mark Aranoff ve Janie Rees-Miller (Ed.), *The handbook of linguistics* içinde (s. 238-264) Oxford: Blackwell Publishing.
- Cruse, A. (2006). *A glossary of semantics and pragmatics*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Fraizer, L., Clifton, C. ve Stolterfoht, B. (2008). Scale structure: Processing minimum standard and maximum standard scalar adjectives. *Cognition*, 106(1), 299-324.
- Givón, T. (1970). Notes on semantic structures of English adjectives. *Language*, 46(4), 816-837
- Hay, J. (1998). The uniformity of degree achievements. *72nd Annual Meeting of the LSA*, New York (basılmamış Bildiri). Erişim adresi:  
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.3.6232&rep=rep1&type=pdf>
- Kennedy, C. ve McNally, L.(1999). From event structure to scale structure: Degree modification in deverbal adjectives. T. Matthews ve D. Strolovitch (Ed.), *Proceedings of the 9th Semantics and Linguistic Theory Conference* (s. 163-180) içinde. Ithaca: CLC Publications.
- Kenedy, C. ve McNally, L.(2005). Scale structure, degree modification, and the semantics of gradable predicates. *Language*, 81(2), 345-381.
- Lehrer, A. ve Lehrer K. (1982). Antonymy. *Linguistics and Philosophy*, 5(4), 483-501.
- Lehrer, A. (1985). Markedness and antonymy. *Linguistics*, 21, 397-429
- Murphy, G. L. (1994). The conceptual basis of antonymy and synonymy in adjectives. *Journal of Memory and Language*, 32, 301-319.
- Murphy, M. Y. (2003). *Semantic relations and the lexicon: Antonyms, synonyms and other semantic paradigms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (2001) *Semantik: Yeni bir anlambilim projesi*. Ankara: Kitabiyat
- Paradis, C. (2001). *adjectives and boundednes*. *Cognitive Linguistics*, 12, 47-65.
- Rotstain, C. ve Winter, Y. (2004). Total adjectives vs. partial adjectives: Scale structures and higher-order modifiers. *Naturel Language Semantics*, 12, 259-288.
- Saeed, J. I.(2003) *Semantics*. Oxford: Blackwell.
- Talmy, G. (1970). Notes on the semantic structure of English adjectives. *Language*, 46(4), 816-837.

## Unmarkedness and Scale Structure in Gradable Antonyms

---

### Abstract

Unmarkedness is the usage of one of the terms of antonym in binary linguistic opposition in the way it explains the whole relationship. But unmarkedness in meaning level is the neutralization of one of the terms in binary antonym relationship in terms of meaning and its transformation to the nominalization of that antonym relationship. In antonym or semantic opposition relationships among words, there are examples of semantic unmarkedness. The unmarked member of antonym pairs is the word that has higher contextual distribution and frequency rather than marked member, and is used in interrogative sentences with completely neutral semantic content. Also, the nominalized form of one of adjectives with semantic antonym properties can be the unmarked member. While unmarkedness with attention-grabbing usages in especially gradable antonyms is seen as an explicit usage in some of antonym pairs, there is no unmarked member in some other pairs. For example, while uzunluk (length), the noun form of uzun (long) for long/short antonymy, is an unmarked member, there is not such a usage characteristic in eski/yeni (old/new) pair of antonymy. The present study discusses the effects of the gradable scale structure as the basic characteristic of gradable antonyms on unmarkedness. In gradable antonyms which may be mono- or biscalar depending on referential features, it has been seen that monoscalar ones have had unmarked members, but on the other hand, both of two members have been used as marked members in those with biscalar features.

*Keywords:* unmarkedness; markedness; opposition; gradable antonymy; scale structure

---

### YAZAR

**Yrd. Doç. Dr. Soner Akşehirli**, Ege Üniversitesi Türkçe Eğitimi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. İlgilendiği alanlar dilbilimsel anlambilim çerçevesinde sözcükler arası anlam ilişkileri, sözcükbilim, sözlükbilim ve derlem dilbilimidir.